

Van loopgraven tot Vredesklok

Wij lopen lekker door een schitterend decor, over één van de zeventienhonderd kilometer bewegwijzerde wandelpaden van het Parco Naturale Adamello Brenta.

WO I in Noord-Italië #1 *Trentino*

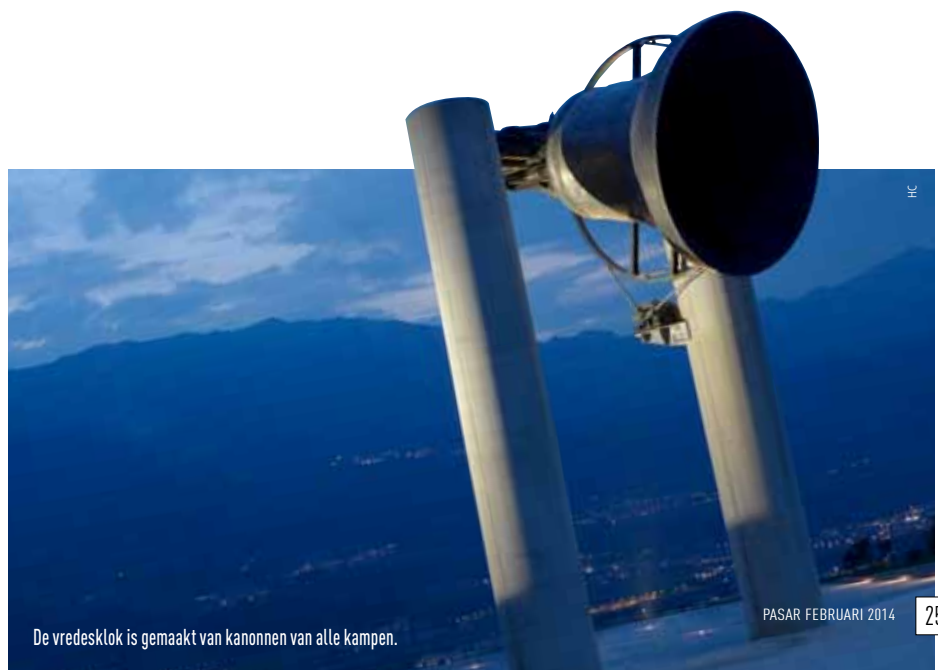
T

erwijl onze jongens de modder van de IJzervlakte trotseerden, liep van mei 1915 tot november 1918 een oorlogsfront van 600 kilometer door Noord-Italië. Soms lag die frontlijn 4.000 meter hoog. Pasar ging kijken wat er in dat uitgestrekte gebied te leren en te beleven valt. De eerste van drie afleveringen begint boven het Gardameer, in de Val Rendena, toegangspoort tot het Parco Naturale Adamello Brenta in Trentino.

'Wat er bij ons rond de *Grande Guerra* te beleven valt? Kijk even in dit boekje,' zegt Alessia Azzalini in ons appartementje op haar familiale camping in Darè. Ze heeft ons zopas *From War to Peace* overhandigd. En we ontdekken dat er alleen al in Trentino 350 kilometer frontlijn lag, dat we gerestaureerde loopgrachten, interessante musea en vredesmonumenten kunnen bezoeken. 'Weet je wat,' voegt Alessia toe, 'haal bij mijn broer een *bicicletta* en ga rijden over het 25 kilometer lange pad dat zacht hellend langs de Sarca noordwaarts voert.'

Na een poosje bewonderen we in Pelugo het kerkje van de Heilige Antonius Abt. In 1493 schilderde Dionisio Baschenis er een reuzengrote Sint-Christoffel, patroonheilige van alle reizigers. En we lezen dat we de rondtrekkende kunstenaarsfamilie Baschenis nog meer zullen ontmoeten in Trentino. Een kwartier later worden we in Spiazzo opgewacht door de dertigjarige Matteo Motter van de alpinistenvereniging SAT, de motor van het Museo dell Grande Guerra Bianca Adamellina - Recuperanti in Rendena. 'Op mijn >>>

De vredesklok is gemaakt van kanonnen van alle kampen.

De kunstenaarsfamilie Baschenis liet nogal wat fresco's na op de kerken van Trentino.

Heerlijk die residentie van de prins-bisschoppen van Trento.

dertiende vond ik in de bergen het kenteken van een gevallen soldaat. De oorlog werd voor mij tastbaar. Dat zwingelde mijn belangstelling aan. En zo ongeveer begon het voor de oprichters van dit museum. Zij vonden de resten van drie soldaten: twee Italiaanse *alpini* en één Oostenrijkse *Kaiserjäger*. Ze beslisten toen er voor te zorgen dat de herinnering aan deze oorlog nooit zou vervagen.'

Matteo voert ons langs oorlogsvondsten uit de beide vijandige kampen: geweren, obussen, laarzen van stro tegen de vrieskou, ski's, telefoons ... Soms verrot of verroest, soms - na vele jaren onder het ijs - uitstekend bewaard. Hij vertelt hoe het krimpen van de gletsjerkappen nog veel materiaal aan het licht brengt. En verklaart wat de term *recuperanti* in de naam van het museum doet. 'Toen hier onder het fascisme

Matteo voert ons langs oorlogsvondsten uit de beide vijandige kampen: geweren, obussen, laarzen van stro tegen de vrieskou, ski's, telefoons.

in de jaren dertig een tekort aan grondstoffen was ontstaan, trokken onze mensen de bergen in om alles - vooral ijzer - voor hergebruik weg te slepen. Vandaar. Later gingen we op een meer georganiseerde wijze met die vondsten omspringen. Hoog in de bergen hebben we een aantal bouwsels van de Grande Guerra kunnen opknappen. Laatst nog een Russisch kerkje op de Carè Alto. Flinkte stappers en alpinisten flitsen op die hoogte een eeuw terug in de tijd.'

Matteo toont de trots van de collectie: het dagboek van Felix Hecht von Eleda, die op zijn drieëntwintigste op de Corno di Cavento het leven liet. Met veel details, en af en toe kritiek op zijn eigen superieuren, beschrijft

de Oostenrijker het leven op 3.400 meter hoogte: de sneeuwbuien, de ijzige koude, de kanonnades, de manoeuvres van de Italiaanse vijand. 'Een luizige miserabele oorlog', schreef de luitenant.

Links en rechts de bergen in

Pinzolo, het lieflijke hart van de Val Rendena. We schaffen ons de DoloMeet Card aan, de voordeelkaart voor verblijfstoeristen. Wintersporters kennen het plaatsje als vertrekpunt naar immense skigebieden, kunstliefhebbers bewonderen de frescogewel *Danza Macabra* (Dodendans) van de San-Vigiliokerk, sportliefhebbers weten dat altijd wel een grote voetbalploeg op zomerstage komt. Sinds drie jaar zijn het de blauwzwarte supporters van Inter Milaan die na de oefenpartijtjes van hun voetbalgoden naar het clubhotel trekken voor de dagelijkse signeersessies. We zien ze dringen bij het hek en spreken de Nederlandse voetbalgeneraal Rinus Michels na: 'Voetbal is oorlog.'

De Piazza Duomo met zijn Huis met de fresco's in Trento.

De Cascata Nardis buldert in de Val Génova.

De *cabinovia* tilt ons naar Pra' Rodont, van waar we met de stoeltjeslift naar 2.100 m schommelen. Mét de DoloMeet Card natuurlijk! De aankomst op Doss del Sabbion brengt helemaal wat men ervan had verteld: de top geeft een 360°-panorama op de Adamello - de grootste gletsjer van de Italiaanse Alpen - en op de witte pieken van de Brenta-Dolomieten. Even een poosje in de koesterende zon, en dan flitst Matteo door mijn hoofd: 'In het Adamellomassief lagen in WO I tot vijftigduizend soldaten te verkleumen.' Een parapentespringer legt zich op de wind. Wij lopen lekker door een schitterend decor, over één van de zeventien kilometer bewegwijzerde wandelpaden van het *Parco Naturale Adamello Brenta*. Daar beneden rimpelt het meertje van Valàgola. Bij een kapelletje zweten mountainbikers uit. Zouden die zich meten met de zwart(t)le route uit Madonna di Campiglio? We blijven het dalende pad 307b volgen. Bij de ligweiden van Pra' Rodont leggen we voor vandaag de riem af. Door de Val Génova raast hevig gebulder. We horen geen kanonnen, maar het onstuimig neerstortende water van de *Cascate Nardis*. Hier start een prettig wandelpad dat op de beide oevers van de Sarca vanuit Carisolo in een 17 kilometer lange zijvallei van de Val Rendena binnendringt. Talrijke watervallen brengen bruisend verkoeling. Autoverkeer ligt er streng aan banden; een systeem van pendelbussen én een toeristisch treintje garandeert zachte mobiliteit. Van bij de verste parkeerplaats klimmen we in een kwartiertje naar de gastvrije Bédoleberghut. Hier - op een hoogte van 1.641 meter - weten ze perfect hoe je over pad 212 bij de *rifugio Mandrone* komt, in WO I een Oostenrijks-Hongaarse logistieke basis. Ze vertellen waar het kleine soldatenkerkhof ligt en hoe het tracé van het Vredespad naar de Passo del Tonale voert.

Laat luiden, die Vredesklok

Met de provinciehoofdstad Trento en Rovereto op het programma wacht ons een drukke dag. Vóór alles gaan we in Trento kijken naar het kasteel Buonconsiglio, waar de katholieke kerk in 1545 een historisch concilie hield. Wat is ze heerlijk, die residentie van de prins-bisschoppen. En wat moet die zestiende-eeuwse kardinaal Bernardo Clesio een prestige hebben gehad. 'Zot van glorie,' zou wijlen mijn schoonmoeder hebben gezegd. De rondgang eindigt met een steile trap naar beneden. Over deze treden daalden in 1916 ook journalist-geograaf Cesare Battisti en zijn onderluitenant Fabio Filzi vanuit hun cellen de slotgracht in. Battisti voerde krachtig verzet tegen de Oostenrijkse overheersing en werd in een gevecht op de Monte >>>

Zeventien kilometer wandelpaden, dan verwacht je wel eens een bank onderweg.

Ook mountainbikers leven zich uit in natuurrijk Trentino.

Corno gevat. Op 12 juli werden ze wegens hoogverraad samen opgeknoopt door de beul. In Trento missen we op een haar na het MuSe, het interactieve wetenschapsmuseum dat in juli 2013 opende en waarvoor architect Renzo Piano futuristische gebouwen ontwierp. Moeten we aanstrepen voor later! Gelukkig wacht ons - een halfuurtje naar het zuiden - Rovereto met zijn MART. Met dit museum van moderne en hedendaagse kunst beschikt de stad aan de Adige sinds tien jaar over een eersterangs culturele pool. Het wordt intens genieten in dat prachtig stuk architectuur van de Zwitser Mario Botta.

WO I in Stad van de Vrede

'Città della Pace - Stad van de Vrede' schalde een aanplakbord bij het binnenrijden van Rovereto. 'Een beetje wrang toch', denken we, 'dat uitgerekend hier één van de belangrijkste Italiaanse musea over WO I te bezichtigen valt.' We vatten de klim aan in het versterkte veertiende-eeuwse kasteel. 'Er wachten jullie twintig zalen,' waarschuwt de kaartjesverkoper. 'Het begint al met schiettuig uit de zestiende eeuw, je ontmoet Napoleon en beleeft de wapenstilstand in 1943. Wapens, uniformen en foto's.

Fietsen, speelgoedsoldaatjes en medailles. Reken een uur of twee. Je zult zien hoe de propagandamachine draaide, hoe de soldaten primitieve maskers droegen tegen het dodelijke yperiet. Je leest de lijsten met de doden per land, lange getallen van zes en zeven (!)

Op de drie meter hoge Vredesklok met een klepel van zeshonderd kilo staan woorden van Paus Pius XII: 'Niets gaat verloren met vrede. Alles kan verloren gaan met oorlog.'

Praktisch

Erheen

- Auto: Brussel en Darè liggen max. 1.170 km van elkaar verwijderd, meer dan 750 km daarvan gaan over snelwegen.
- Vliegtuig: Treviso, Bergamo en Innsbruck zijn de interessantste luchthavens.

Kamperen

Camping Valrendena, Via Civico 117, I-38080 Darè. Interessante uitvalsbasis, zeker voor tentkampeers. Er zijn ook stacaravans en enkele fijne appartementen, het zwembad is verwarmd met zonne-energie. Tel. 00-39-0465-80 16 69, www.campingvalrendena.it [ook in het Nederlands].

Uit eten

Een fijn adres met een lokale keuken is Il Favo van de familie Cantonati. Località Sacconi 220, I-38080 Villa Rendena. www.agriturilfavo.it.

Meer info

Over de Val Rendena en omgeving bestaat weinig in boekvorm. Er valt wel veel te halen uit boeiende en informatieve websites.

- Over Trentino en Val Rendena: www.visitrentino.it en www.campiglio.dolomiti.it.
- Over Parco Naturale Adamello Brenta: www.pnab.it.
- Over Trento: www.discovrento.it, www.buonconsiglio.it, www.muse.it.
- Over Rovereto: www.visitrovereto.it, www.mart.it, www.fondazioneoperacampana.it.
- In verband met WO I: www.itinerarigrandeguerra.it, www.trentinograndeguerra.it, www.museograndeguerra.com, www.museoguerrabianca.it, www.museodellaguerra.it.
- Over zomerse concerten in een uniek bergkader: www.isuonidelle.dolomiti.it.

Voordelig

Pinzolo en Madonna di Campiglio presenteren zich samen op hun gulst met de DoloMeet Card. Bovendien is er een specifieke kaart voor het Parco Naturale. Over de voordeelkaart van Trento met Rovereto vind je alles op www.trentorovereto.it.

Fietsen met Pasar

Tijdens de zomer van 2014 wordt van leper naar Trieste een fietstocht voor wielertoeristen georganiseerd. Je volgt hierbij de frontlijnroute dwars door Frankrijk, Zwitserland en de Dolomieten om uiteindelijk in Trieste aan te komen. Meer info: Reisbureau Govaka&Pasar, www.pasar.be, www.govaka.be, tel. 02-246 52 46.

cijfers.' Bij het buitengaan wijst hij nog naar de heuvel van Castel Dante. 'Dat is het *Sacrario militare*. Daar rusten een goeie twintigduizend soldaten van het Italiaanse leger, van het Oostenrijks-Hongaarse en van het Tsjechooslowaakse Legioen.' En dan, dan klinkt de roep van de Vredesklok op de Colle Miravalle, van de *Maria Dolens* op de heuvel die elke dag bij valavond van zich laat horen. Pastoor Antonio Rossaro nam in 1924 het initiatief om kanonnen van alle kampen van de voorbije wereldbrand tot één vredessymbool samen te smelten. Op de rand van het drie meter hoge gevaarte met een klepel van zeshonderd kilo staan woorden van Paus Pius XII: 'Niets gaat verloren met vrede. Alles kan verloren gaan met oorlog.' Als de klok door een onzichtbare hand in beweging komt, wordt het verwachtingsvol stil op de tribune. Honderd sonore slagen gaan diep tot in onze maag en waaiëren uit over de vallei. Over een tapijt van reuzengrote foto's vol bange oorlogsellende in de onthaalruimte lopen we met bezoekers uit alle windstreken stiltwijgend de nacht in. <<